

АКЦЕНТУАЦІЯ ВІДІМЕННИКОВИХ СУФІКСАЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ПОРІВНЯНО З БОЛГАРСЬКОЮ МОВОЮ

У статті встановлено тенденції в акцентуації відіменникових суфіксальних прикметників у сучасних українській та болгарській мовах.

Порівнюючи українські та болгарські відіменникові прикметники дійшли висновку, що українська та болгарська мови мають багато спільного у словотворі. Розглядаючи в першу чергу акцентуацію прикметників у вказаних слов'янських мовах ми звернули увагу на спільні функції наголосу в цих мовах. А також, зіставивши усі параметри наголосів відіменникових прикметників української та болгарської мов, з'ясували, що за своєю природою наголос у цих мовах подібний.

Проаналізувавши відіменникові суфіксальні прикметники української та болгарської мов, нами було встановлено певні тенденції, спільне та різноманітне в типах та дериваційних моделях.

Ключові слова: наголос, наголошення, акцентуація, акцентний тип.

В статье было установлено тенденции в акцентуации суффиксальных прилагательных, в современных украинском и болгарском языках. Сравнивая украинские и болгарские отсубстантивные прилагательные, мы пришли к выводу, что украинский и болгарский языки имеют много общего в словообразовании. Рассматривая в первую очередь акцентуации прилагательных в указанных славянских языках, мы обратили внимание на общие функции ударения в этих языках. А также, сопоставив все параметры ударений прилагательных украинского и болгарского языков, выяснили, что по своей природе ударение в этих языках схожее.

Проанализировав отсубстантивные суффиксальные прилагательные украинского и болгарского языков, нами были установлены определенные тенденции, общее и различное в типах и деривационных моделях.

Ключевые слова: ударение, акцентуация, акцентный тип.

In our research was established trends in accentuation of the suffix adjectives derived from nouns in modern Ukrainian and Bulgarian languages.

Comparing Ukrainian and Bulgarian adjectives we made a conclusion, that Ukrainian and Bulgarian languages have a lot of similarities in word formation. Comparing all parameters of emphasizes of adjectives derived from nouns in Ukrainian and Bulgarian languages, we have found that the nature of stress in these languages is similar, it is dynamic, free and characterized by mobility of the emphasis in the word-formative act.

Analyzing the suffix adjectives derived from nouns in Ukrainian and Bulgarian languages, we have found certain trends, similarities and differences in the types and derivative models.

Key words: stress, emphasis, accentuation, accent type.

Будь-яка людська мова характеризується трьома різновидами конститутивних властивостей: універсальні (властиві всім, або більшості мов, типологічні (властиві тільки певній групі мов, що утворюють мовний тип) та індивідуальні (характерні лише для певної мови). Виявити ці ознаки мов можна лише шляхом їх порівняння (зіставлення). Як стверджував відомий педагог

К. Д. Ушинський, «порівняння є основою будь-якого розуміння і будь-якого мислення. Про все у світі ми дізнаємося не інакше, як через порівняння».

Сучасна акцентологія має дуже різноманітне коло питань. Наукове дослідження українського наголосу ведеться в кількох аспектах: 1) вивчення історії українського наголосу у зв'язку з історичним

розвитком мови (Л. А. Булаховській, І. І. Огієнко, З. М. Веселовська, В. Г. Склярєнко, В. Б. Задорожний, В. Ю. Гальчук, І. Ю. Гальчук); 2) дослідження українського наголосу в порівняльно-історичному плані (Л. А. Булаховський, В. Г. Склярєнко); 3) вивчення процесу становлення українського літературного наголошення (І. І. Огієнко, Я. Рудницький, В. Г. Склярєнко, В. М. Винницький, В. Б. Задорожний, А. А. Зинякова); 4) характеристика акцентної системи української літературної мови, аналіз закономірностей наголошування різних частин мови (Л. А. Булаховський, І. І. Огієнко, А. П. Білоштан, В. М. Винницький, В. М. Русанівський, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький та ін.); 5) пояснення лексико-граматичних (розрізнавальних) функцій наголосу (В. М. Винницький); 6) експериментальне дослідження словесного наголосу (Т. О. Бровченко); 7) вивчення діалектного наголосу (П. П. Чучка, І. Г. Матвіяс, Г. П. Клепикова та ін.).

Питанням наголосу належить чільне місце в українських та болгарських граматиках, підручниках і посібниках: українські – В. Охримовича (1900), А. Кримського (1907, Т. 1-2), І. Огієнка (1914) та ін., болгарські – Б. Цонев (1919), Ст. Младенов (1929), И. Богоров (1844), И. Момчилов (1868), акад. Ст. Младенов (1939), П. Ст. Калканджиев (1936), Л. Андрейчин (1944) О. Теодоров-Балан (1930), Д. Попов (1941) и та ін. У болгарській акцентології значних здобутків досягли Димитр Тилков, Тодор Бояджиев, Добриня Даскалова, Любомир Андрейчин та ін. З ранніх творів Боримира Цонєва треба відмітити його працю «За ударението в български език, сравнено с ударението в другите югоизточни славянски езици», що була значним внеском у слов'янську акцентологію. Українська акцентологічна наука на цей час має значні досягнення завдяки дослідженням О. Потебні, І. Огієнка, Л. Булаховського, З. Веселовської, В. Склярєнка, В. Винницького, В. Гальчук, І. Гальчука та ін. Вагомий внесок у слов'янську акцентологію зробили російські учені О. Шахматов, В. Дібо, А. Залізняк, В. Колесов, Р. Булатова та ін., а також зарубіжні лінгвісти Г. Гірт, Ф. де Соссюр, Х. Станг, С. Курилович, В. Кіпарський та ін.

Проте питання тенденцій в акцентуації різних частин мови в слов'янських мовах залишається досі нерозв'язаним. Розбіжності в наголошуванні слів з тотожним коренем у різних слов'янських (а саме в болгарській та українській) мовах є питанням малодослідженим у акцентологічній науці на сучасному етапі. Розв'язання цього питання має не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволить внести уточнення в наголошення прикметників у процесі історичного розвитку. Разом із тим дослідження тенденцій в акцентуації в українській та болгарській мовах у похідних відіменникових суфіксальних прикметниках дає змогу прослідкувати розвиток та становлення акцентуаційних норм у словотворенні цих споріднених слов'янських мовах.

З погляду акцентуації прикметники становлять своєрідний морфологічний клас слів, що

характеризується сталим, нерухомим наголосом у всіх відмінкових формах однини й множини [18, с. 71]. Залежно від походження, морфемної будови, давнього наголошування, фонетичного складу, явищ аналогії тощо прикметники можуть належати до одного з двох акцентних типів: до першого – з наголосом на основі (корені, суфіксові чи префіксові) або до другого – з наголосом на флексії. Нерухомість наголосу дозволяє віднести прикметник до того чи іншого акцентного типу за слововживанням прикметника в одній із відмінкових форм в однині чи множині.

Суфіксальні прикметники мають різний наголос: кореневий, суфіксальний і флективний. Наголошення суфіксальних прикметників значною мірою залежить як від наголосу мотивуючих основ, так і від типу словотворчого афікса (суфікса). Проте переважна більшість прикметників з одним і тим же суфіксом має різне акцентування. Суфіксальні прикметники, за Винницьким, поділяються на чотири акцентних типи.

Акцентний тип К – нерухомий кореневий наголос в однині й множині.

Акцентний тип С – нерухомий суфіксальний наголос в однині й множині.

Акцентний тип Ф – нерухомий флексійний наголос в однині й множині.

Акцентний тип СФ – суфіксальний наголос у відмінкових формах чоловічого роду та у множині.

З погляду акцентуації прикметники становлять своєрідний морфологічний клас слів, що характеризується сталим, нерухомим наголосом у всіх відмінкових формах однини й множини [18, с. 71]. Залежно від походження, морфемної будови, давнього наголошування, фонетичного складу, явищ аналогії тощо прикметники можуть належати до одного з двох акцентних типів: до першого – з наголосом на основі (корені, суфіксові чи префіксові) або до другого – з наголосом на флексії. Нерухомість наголосу дозволяє віднести прикметник до того чи іншого акцентного типу за слововживанням прикметника в одній із відмінкових форм в однині чи множині.

При проведенні акцентологічного аналізу встановлення тенденцій в акцентуації відіменникових суфіксальних прикметників у сучасних українській та болгарській мовах було виконано такі завдання: з'ясовано акцентні типи відіменникових суфіксальних прикметників в українській та болгарській мовах, зіставлено акцентні типи згаданих слів (словоформ) в обох мовах; проаналізовано залежність акцентуації прикметників від їх морфемної структури та проаналізовано випадки розбіжностей у наголошенні прикметників у сучасній українській та болгарській літературних мовах.

Порівнюючи українські та болгарські відіменникові прикметники, ми дійшли висновку, що українська та болгарська мови мають багато спільного у словотворі. Розбіжність стосується передусім продуктивності словотвірних засобів, структурно-морфологічного оформлення утворених

слів, різного кількісного співвідношення окремих словотвірних засобів. У зіставному мовознавстві для виявлення своєрідності наголосу порівнюваних мов використовують чотири критерії: природа наголосу, місце наголосу в слові, якість наголосу і функція наголосу.

Розглядаючи в першу чергу акцентуацію прикметників у вказаних слов'янських мовах, ми звернули увагу на спільні функції наголосу: кульмінативна функція (забезпечення цільно-оформленості слова шляхом виділення його просодичного центра), сигніфікативна функція (розрізняє граматичні форми, лексеми і значення слів, тобто виконує смислорозрізнавальну та форморозрізнавальну функції) та експресивна функція. А також, зіставивши усі параметри наголосів відіменникових прикметників української та болгарської мов, з'ясували, що за своєю природою наголос у цих мовах подібний, тому що є силовим (динамічним) вільним (різномісним) та характеризується рухомістю-нерухомістю наголосу в процесі словотвірного акту.

Проаналізувавши відіменникові суфіксальні прикметники української та болгарської мов, було встановлено:

1) відіменникові суфіксальні прикметники і в українській, і в болгарській мовах мають різний наголос: кореневий суфіксальний і флективний. Наголошування цих прикметників значною мірою залежить як від наголосу твірної основи (слова), так і від типу словотворчого афікса (суфікса);

2) кореневий тип досить поширений і в українській і в болгарській мовах. З кореневим наголосом функціонує значна частина суфіксальних прикметників, що мають різноманітні суфікси. Причому прикметників, які з певними суфіксами вживаються тільки з акцентованим коренем в українській мові, майже не існує. Тому до аналізованого типу зараховуються лексеми, які з відповідними суфіксами частіше виступають із наголосом на корені і рідше мають інше акцентування. У болгарській мові це найпоширеніший тип акцентування. Найбільш продуктивні суфікси, за допомогою яких утворюються прикметники від іменникових основ у болгарській мові – це суфікси *-ен*, *-ов*, *-ски*, які за деякими винятками ніколи не є наголошеними;

3) лише з суфіксальною акцентуацією і в українській, і в болгарській мовах вживаються відіменникові прикметники з такими суфіксами

(укр. – болг): *-ат*, – *-ат*; *-альн(-яльн)* – *-ален*; *-арн(-ярн-)* – *-арен-*; *-івельн(-ельн)* – *-елен*; *-ив-* – *-ив*; *-инн-* – *-инен-*; *-ін-* – *-ійски*; *-ист* – *-ист*; *-ок-* – *-ок*; *-овн-* – *-овен-*. У більшості прикметників суфіксальне наголошування є давнім. І, як було визначено, практично повністю збігається українське та болгарське наголошування відповідних прикметників. Навіть якщо в деяких випадках таке акцентування визначалося впродовж історичного розвитку української мови внаслідок відповідних акцентуаційних змін, зокрема зміщення наголосу з кореня на суфікс, у болгарській мові відповідні історичні процеси відбувалися в аспекті акцентуації прикметників з цими суфіксами;

4) кількісно суфіксальні прикметники із флексійним наголошуванням в українській мові поступаються перед прикметниками з кореневим та суфіксальним акцентними типами. Більшість прикметників цього типу складають утворення, які з тим самим суфіксом виступають із різною акцентуацією, але частіше мають наголос на флексії. Порівняно з українською мовою в болгарській мові відіменникових прикметників з флексійним наголосом значно менше. Якщо тільки флексійна акцентуація властива українським прикметникам із продуктивним суфіксом *-к(ий)*, то в болгарській мові відіменникові прикметники з тотожним коренем існують з давнім непродуктивним суфіксом – *-ък*, який ніколи не є наголошеним;

5) до малопоширеного акцентного типу в сучасній українській літературній мові належить суфіксальний наголос у відмінкових формах чоловічого роду та у множині в українській мові. Прикметників з таким акцентним типом у болгарській мові на базі дослідницького матеріалу знайдено не було. Таким чином, ми можемо говорити, що в болгарській мові, на відміну від української, серед відіменникових прикметників суфіксально-флексійного акцентного типу не існує.

Отже, наголошування слів та їхніх граматичних форм становить певну систему, яка як в українській, так і в болгарській мовах формувалася протягом тривалого історичного розвитку. Наголошення, виявляючи однакові закономірності на рівні класів слів і відрізняючись на рівні конкретних лексичних одиниць, такою ж мірою, як процеси семантичної деривації, бере участь у створенні тієї своєрідної мовної картини світу, яка виявляється в зіставному дослідженні близькоспоріднених мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейчин Л. Граматика на българския език / Л. Андрейчин, К. Попов, Ст. Стоянов. – София : Наука и изкуство, 1977. – 466 с.
2. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков / С. Б. Бернштейн. – М. : Наука, 1974. – 379 с.
3. Бодуен де Куртене И. Некоторые отделы «Сравнительной грамматики» славянских языков / И. Бодуен де Куртене. – Варшава : В типорграфии М. Земкевича, 1881. – 86 с.
4. Булатова Р. В. Историческая акцентология и сравнительно-исторический метод / Р. В. Булатова, В. А. Дыбо. – М. : Наука, 1989. – 154 с.
5. Булаховский Л. А. Сравнительно-исторические комментарии к болгарскому ударению / Л. А. Булаховский // Ученые записки института славяноведения. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1959. – Т. XVII. – Исследования в области славянского языкознания. – С. 3–62.
6. Булаховский Л. А. Український літературний наголос (характеристика норми) / Л. А. Булаховський. – Київ – Львів : Рад. школа, 1947. – 54 с.

7. Булаховський Л. А. Вибрані праці : У 5 т. / Л. А. Булаховський. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 4. – 575 с. – (Слов'янська акцентологія).
8. Веселовська З. М. Особливості наголосу прикметників в українській літературній мові (на матеріалі поетичної мови кінця XVIII – XX ст.) / З. М. Веселовська // Мовознавство. – 1972. – № 5. – С. 56–61.
9. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові / В. М. Винницький. – К. : Рад. школа, 1984. – 160 с.
10. Вьтов В. Фонетика и фонология на българския език / В. Вьтов, В. Търново, ВТУ «Св. св. Кирил и Методий», 2002. – 345 с.
11. Дуриданов И. Граматика на старобългарския език / И. Дуриданов. – София : Издателство на Българската академия на науките, 1991. – 608 с.
12. Дыбо В. А. Основы славянской акцентологии / В. А. Дыбо, Г. И. Замятина, С. Л. Николаев. – М. : Наука, 1990. – 334 с.
13. Иванова-Мирчева Д. История на българския език / Д. Иванова-Мирчева, И. Харлампиев. – В. Търново : Фабер, 1999. – 384 с.
14. Нахтигал Р. Славянские языки / Р. Нахтигал ; [перевод со славянского Н. М. Елкиной, под ред. С. Б. Берштейна]. – М. : Иностранная литература, 1963. – 340 с.
15. Пашов П. Българска граматика / П. Пашов. – Пловдив : Издателска къща Хермес, 1999. – 455 с.
16. Ржигла Ф. В. Сравнительная этимологическая таблица славянских языков / Ф. В. Ржигла. – Санкт-Петербург : Типография Императорской академии наук, 1878. – 269 с.
17. Скляренко В. Г. Нариси з історичної акцентології української мови / В. Г. Скляренко. – К. : Наукова думка, 1983. – 239 с.
18. Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Скляренко. – К. : Укр. книга, 1998. – 342 с.
19. Скляренко В. Г. Історія українського наголосу: Іменник / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 2006. – 709 с.
20. Стоянов С. Граматика на българския книжовен език / Ст. Стоянов. – В. Търново : Абагар, 1999. – 600 с.
21. Тилков Д. Българска фонетика / Д. Тилков, Т. Бояджиев. – С. : Наука и изкуство, 1977. – 350 с.
22. Тилков Д. Ударението в българския книжовен език / Д. Тилков, Т. Бояджиев. – С. : Наука, 1978. – 110 с.
23. Харитончик З. А. О некоторых путях сопоставительного изучения словообразовательных систем / З. А. Харитончик // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М. : Наука, 1987. – 344 с.

© Колот О. Д., 2013

Дата надходження статті до редколегії 15.06.2013 р.

КОЛОТ Ольга Дмитрівна – старший викладач кафедри української філології, теорії та історії літератури Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.

Коло наукових інтересів: болгарський фольклор, діалектологія.